

Summary

Bojko I. Y. The Polish law as a important source of Statuts of Grand Duchy of Lithuania (1529–1588). — Article.

In the article the sources of Regulations of Large principality are probed Lithuanian. Main attention is spared such source as the Polish law. The ways of influence of the Polish law are examined on a lithuanian-russian law legislation. Drawn a conclusion, that the legal system on Ukrainian earths was formed in accordance with the романно-германського type of the legal system.

Keywords: legal system, Polish law, source of law, Grand Duchy of Lithuania, Statuts of Grand Duchy of Lithuania.

УДК 340.15(474.5)“1588”:340.15(477.82)

Н. І. Долматова

ВОЛИНСЬКИЙ СТАТУТ ЯК ДЖЕРЕЛО СТАТУТУ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО 1588 РОКУ

Статутам Великого князівства Литовського присвячено багато вітчизняних і закордонних досліджень. Слід вказати на праці І. Даниловича, А. Коровицького, М. Любавського, М. Владимирського-Буданова, Г. Демченко, І. Лаппо, Ф. Леонтювича, М. Ясинського, С. Лазутки, Ю. Бардаха, П. Музиченка, Н. Яковенко, І. Бойка.

Соціально-економічні зміни, що відбувалися в XVI ст., викликали необхідність внесення змін до законодавства. До таких змін в першу чергу слід віднести зростання та укріплення феодальної власності, посилення феодального гніту селян та їх обезземелювання, що проводилося у зв'язку із збільшенням панської запашки та створенням фільварків. Із плином значного часу продовжували діяти старі норми права, що викликало критику різних кіл шляхти.

У 1528 р. був проведений «попис земський» (перепис шляхти), затверджений сеймом. Посилання на цей попис стало доказом шляхетства. Водночас терміни «боярин» і «земянин» замінили на єдиний — «шляхтич».

Отже, оформлення шляхти як привілейованого стану та його остаточне відокремлення від «поспільства» (селянства) на середину XVI ст. були в основному завершені.

Одночасно з консолідацією шляхетства як стану відбувалося законодавче закріплення його прав і вольностей. Статут 1529 р. підтвердив усі права, надані шляхті попередніми привілеями, та доповнив їх деякими новими, котріми шляхта фактично вже користувалася.

Для розроблення проекту II Статуту у 1554 р. було створено комісію з 10 осіб (п'ятеро католиків і п'ятеро православних), до складу якої увійшли «радники маршалкові, урядники земські, хорунжі та інші особи роду шляхетського, доктор прав чужоземних», які Статут склали і написали. Його було затверджено сеймом у 1554 р., але він набув чинності тільки у 1556 р. За рівнем кодифікаційної техніки Статут 1556 р. перевищував Старий статут. Він закріплював соціально-економічні та політичні зміни.

Статут 1566 р. поділявся на 14 розділів і 367 артикулів. Як і I Статут, він охоплював норми, що належали до різних галузей права: державного, цивільного, військового, земельного, сімейного, кримінального, кримінально-процесуального. Коли після Люблінської унії 1569 р. до Польської Корони були приєднані Київське, Волинське та Брацлавське воєводства, на цих територіях продовжував діяти II Статут, хоча і без другого розділу («Про оборону земську»), який не відповідав політичній ситуації того часу. Оскільки ця редакція з'явилася внаслідок домагань волинської шляхти, що виступала за злуку з Польщею, II Статут отримав також назву Волинського.

Статут 1566 р. остаточно скасував всі обмеження шляхетської земельної власності. Тепер шляхтичеві не потрібен був дозвіл великого князя на відчуження «отчини» — досить було повідомити про це земський суд.

Досягненням шляхти у Литовсько-руській державі було запровадження за Віленським привілеєм 1565 р. повітових шляхетських сеймиків за польським зразком, в яких брали участь місцеві пани і шляхта.

Ряд нових положень був внесений Бельським привілеєм 1564 р. В ньому проголошувалося відділення деяких судових органів від адміністрації, виборність станових судів, рівність шляхти перед судом і законом, усі ці положення були взяті з проекту нового Статуту, який став чинним у 1556 р.

До Статуту були включені деякі застарілі норми, які не відповідали новим економічним й політичним відносинам, що було свого роду даниною старині. Тому після введення Статуту в дію прийшлося вносити в нього деякі зміни. Так, уже в червні 1556 р. був змінений арт. 1 розд. VII. За старою редакцією цього артикула право землевласника-шляхтича розпоряджатися своїми маєтками було обмежено отчинними (фамільними) маєтками. Власник такого маєтку мав право відчужувати на сторону, минаючи своїх родичів, тільки одну третину своїх маєтків, інші дві третини можна було передати під заставу на суму, яка не перевищувала їх вартість, з правом викупу родичами. За новою редакцією артикула землевласники отримали повне право вільного розпорядження маєтками, що їм належали.

II Статут з додатком до нього привілеїв 1563, 1564 і 1565 рр. був введений в дію з березня 1566 р. «I має цей Статут і всі пов'язані з ним справи, проступки, порядки увійти в життя з дня святого Мартина в році теперішньому тисяча п'ятсот шістдесят четвертому, силою влади, відповідно до артикулів, як вище сказано у цьому привілеї нашому, відбуватися і діяти на вічні часи не порушено» [7, 231].

З прийняттям Статуту 1566 р. кодифікація й систематизація власного законодавства в значній мірі випередили подібні роботи в інших феодальних державах. Цей факт свідчить також про те, що у Великому князівстві Литовському вже в той час суспільні відносини стояли на досить високому рівні й були юристи, досить підготовлені теоретично й практично, здатні відобразити й закріпити ці відносини у законодавстві.

Якщо порівняти I та II Статуту, то в останньому бачимо більш досконалу систематизацію правового матеріалу. Розділи перший, другий і третій тут ре-

гулюють норми державного права, розділ четвертий присвячено судоустрою, розділи з п'ятого по десятий — приватному праву, нарешті, розділи з одинадцятого по чотирнадцятий регулюють кримінальне та процесуальне право.

У Статуті 1556 р. була зроблена спроба проголошення політичних прав простих людей. Так, в арт. 2 розд. III говорилося про те, що будуть дотримуватися права всіх груп класу феодалів, а також міщан і («всих людей посполитих у Великому Князстві Литовському и во всех землях того панства... в которых они, яко люде вольне, вольно обираючи... з вечных своїх предков себе панов и Господарей Великих князей Литовских»). У цьому артикулі звертає на себе увагу заява про те, що ніби у виборах великого князя брали участь «прості люди — мещане и все люди посплитые», хоча відомо, що вони у виборах не тільки великого князя, але й навіть депутатів до сейму участі не брали.

Артикул 5 цього ж розділу підтверджує всі земські привілеї, видані у Великому князівстві Литовському, тобто й ті, якими гарантувалася самостійність Великого князівства Литовського. Наступні артикули цього розділу закріплюють і гарантують станові права й привілеї шляхти й заможної частини міщан.

Великі соціальні й політичні зміни, що сталися у зв'язку із проведенням у життя реформи 1557 р. і незаконним приєднанням Підляшшя й України до Польщі, здійсненим за розпорядженням великого князя литовського й короля польського Сигізмунда Августа, а потім примусове підписання акта Люблінської унії 1 липня 1569 р., викликали необхідність внесення змін до законодавства Великого князівства Литовського. З цією метою в 1569 р. була створена комісія, якій доручалося погодити II Статут з польським правом. Однак ця комісія ніяких слідів своєї роботи не залишила. В 1572 р., після смерті Сигізмунда Августа, відносини між Великим князівством Литовським і Польщею склалися у вигляді унії двох держав. Велике князівство Литовське не було включене до складу Польщі і продовжувало залишатися самостійною державою, що мала загальні з Польщею короля й сейм. У Великому князівстві Литовському залишалися відособленими фінанси, органи державного управління, армія й законодавство.

Статут 1588 р. з точки зору правової теорії і практики мав значні переваги над своїми попередниками. У ньому вийшло більш чітко відображення державно-правової дійсності того часу, основ суспільного і державного строю, а також деякі прогресивні ідеї, що розвивалися ідеологами гуманізму та раціоналізму. Основне державне значення Статуту 1588 р. полягало в тому, що він законодавчо оформив збереження Великого князівства Литовського як самостійної держави після Люблінської унії. Укладачі статуту не внесли до нього жодної норми, яка могла би бути використана на шкоду державної самостійності. Норми державного права, викладені в Статуті 1566 р., були збережені в Статуті 1588 р. Укладачі нового Статуту ніби не помітили або не зрозуміли акта Люблінської унії про включення Великого князівства Литовського до складу Польщі. Таке відношення державно-правових норм Статуту до акта Люблінського сейму 1569 р. є яскравим свідомством того, що шляхта Великого князівства Литовського, що брала участь в роботі сеймів, ворожо ставилася до злиття з Польщею.

При розробці III Статуту головну роль відіграли депутати воєводства. Це свідчило про зміну в співвідношенні політичних сил на користь шляхетства. Проект Статуту обговорювався на повітових сеймиках шляхти та на генеральних литовських з'їздах в 1582 і 1584 рр. Редакційні роботи були зосереджені в канцелярії Великого князівства. Звідси та провідна роль, яку відігравали в роки підготовки Статуту канцлери та підканцлери Микола Радзівілл, Остафій Волович і Лев Сапега [3, 94].

III Статут був затверджений у відповідності з процедурами того часу спеціальним актом короля Польщі і Великого князівства Литовського 28 січня 1588 р. В листопаді 1588 р. він був надрукований і набув сили.

III Статут, як і два попередні, було підготовлено староруською мовою. Підканцлер Лев Сапега вирішив видати Статут на мові рукописного оригіналу, підкреслюючи при цьому, що «не обчим яким язиком, але своїм власним права списание, маєм» [3, 94].

Правова система за Статутом 1588 р. — це вдалий синтез принципів станового ладу і нових правових понять, спрямованих у майбутнє. Найкращим доказом того, що цей синтез був вдалим і відповідав вимогам епохи, є те що два з половиною століття Статут являв собою взірць для законодавців і задовольняв судову практику на литовських, українських та білоруських землях. Слід також підкреслити, що III Статут діяв на всіх українських землях, які входили до складу Речі Посполитої.

Перші видання Статуту 1588 р. були зроблені тільки руською мовою. Докладне вивчення оригіналів свідчить, що цього року він вийшов трьома окремими виданнями. При всій ідентичності змісту вони мають відмінності в оформленні титульних листів, у малюнках шрифтів, у прийнятих скороченнях тощо.

У дослідженнях А. Дубровіної підкреслюється, що Статут 1588 р. найбільшим авторитетом користувався у Волинській, Київській, Подільській, Полтавській і Чернігівській губерніях. Влада вимушена була рахуватися з волею місцевого населення і низкою указів підтвердила дійсність Статуту 1588 р. на українських землях.

Як вже зазначалося в історіографічних оглядах до Статутів 1529 р. і 1566 р., в 70–80-ті рр. XX ст. радянська історична та історико-правова наука дослідженнями Статутів майже не займалася. Литовсько-руське право продовжувала вивчати, головним чином, історична школа професора С. Лазутки у Литві.

Статут 1588 р. відіграв важливу роль у розвитку права і Росії. М. Ф. Владимирський-Буданов перевірів і порівняв Соборне уложення 1649 р. зі Статутом 1588 р., дійшов висновку, що ряд статей і навіть глав Соборного уложення являють собою або буквальний переклад або доволно точний переказ Статуту. Інший дослідник історії руського права В. Н. Латкін відмітив, що Соборне уложення знаходилося під сильним впливом Статуту 1588 р. і не рідко копіювало його.

У Статуті 1588 р. визначалися права і привілеї шляхти, детально регламентувався порядок судочинства, оформлялося закріпачення основної частини сільського населення. Чинність III Статуту або, як його стали називати, Нового

Статуту, одного з найзначніших джерел права феодальної Європи, поширювалася не тільки на українські землі, а й на Корону.

Характерно, що і після прийняття у Великому князівстві Литовському Статуту 1588 р. у приєднаних до Польської корони Київському, Волинському і Брацлавському воєводствах ще довгий час продовжував діяти Статут 1566 р.

Укладання Люблінської унії і створення єдиної держави Річ Посполита неминуче вело до уніфікації державних систем Польщі і Великого князівства Литовського. І якщо зміни в органах влади і управління відбулися досить швидко, безболісно і в напрямі, який влаштовував польську панівну верхівку, то спроби перегляду правової системи Великого князівства Литовського і, зокрема, Статуту 1566 року, який залишався чинним на українських землях Речі Посполитої, наштовхувалися на рішучий опір литовської, білоруської і української шляхти, оскільки Польща не мала скільки-небудь значних досягнень у правовій сфері, які могли б зацікавити шляхту Великого князівства Литовського. Другий Статут, відділений від Першого шляхетським рухом середини XVII ст., затвердив ідею станово-шляхетської держави й реалізував у його установах інтереси «народу-шляхти»; Третій Статут на більш високому рівні кодифікаційної техніки підсумував політичні й державні ідеї, викладені в Другому Литовському Статуті. І. Лаппо, надзвичайно високо оцінюючи згаданий кодекс як видатну пам'ятку юридичної думки, влучно помітив, що «у своїй юридичній основі він виявився вище життя, яке повинен був регулювати закріплений життям звичай у судовій і адміністративній практиці, а в галузі приватного права виявився сильніше теоретичної досконалості окремих артикулів» [9, 39].

Література

1. Історія держави і права України: У 2 т. Т. 1 / За ред. В. Я. Тація. — К., 2003.
2. Третий Литовский Статут 1588 г.: Материалы респ. науч. конф., посвящ. 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989.
3. Музиченко П. П. Історія держави і права України: Навч. посіб. — О., 2007.
4. Юхо И. А. Правовое положение населения Белоруссии в XVI в. — Минск, 1978.
5. Владимирский-Буданов М. А. Обзор истории русского права. — Пт.; К., 1915.
6. Латкин В. П. Лекции по внешней истории русского права. — С.Пб., 1890.
7. Статуты Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. 2 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — О., 2003.
8. Статуты Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. 3 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — О., 2004.
9. Лаппо И. И. Литовский статут 1588 г. Т. 1. Исследования. — Каунас, 1834.

Анотація

Долматова Н. І. Волинський статут як джерело Статуту Великого князівства Литовського 1588 року. — Стаття.

Стаття присвячена важливим пам'яткам права, а саме Статутам 1566 та 1588 рр. Аргументується, що Статут Великого князівства Литовського 1566 року був джерелом для Статуту 1588 року.

Ключові слова: сейм, шляхта, Велике князівство Литовське, Статут Великого князівства Литовського.